

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในบทนี้จะกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษา วิธีดำเนินการศึกษา การวิเคราะห์ข้อมูล ผลการวิเคราะห์ข้อมูล การอภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ตามลำดับ

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

การศึกษาเรื่อง การพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนในการทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนบ้านพังสิงห์ หมู่ที่ 1 ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีวัตถุประสงค์ เพื่อ

1. ศึกษาสภาพทั่วไปของบ้านพังสิงห์
2. ศึกษาและพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชนบ้านพังสิงห์ ในการทำแผนชุมชน เพื่อแก้ปัญหาความยากจน

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษารั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนในการทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนบ้านพังสิงห์ หมู่ที่ 1 ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

1. ประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือ ผู้นำชุมชน จำนวน 15 คน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และราษฎรที่ได้รับการคัดเลือกจากประชาคมหมู่บ้าน
2. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา คือ แบบสำรวจสภาพทั่วไปของราษฎรบ้านพังสิงห์ แบบสัมภาษณ์สภาพทั่วไปของบ้านพังสิงห์ แบบสัมภาษณ์ประวัติผู้นำชุมชน แบบทดสอบความรู้ความเข้าใจของผู้นำชุมชนในการทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน และแบบบันทึกสรุปการประชุมเชิงปฏิบัติการ
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ศึกษาได้รวบรวมข้อมูลจากประชากรที่ทำการศึกษ จำนวน 15 คน เก็บรวบรวมข้อมูล 3 ส่วน คือ 1) เก็บข้อมูลสภาพทั่วไปของบ้านพังสิงห์ 2) เก็บข้อมูลคุณลักษณะส่วนบุคคลของผู้นำชุมชนบ้านพังสิงห์ และ 3) เก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบบันทึกสรุปการประชุมเชิงปฏิบัติการ
4. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้ศึกษานำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ ดังนี้

4.1 ข้อมูลสภาพทั่วไปของบ้านพังสิงห์ วิเคราะห์โดยนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่และสรุปประเด็นสำคัญนำเสนอโดยการอธิบายตามสภาพความเป็นจริง

4.2 ศักยภาพผู้นำชุมชนบ้านพังสิงห์ วิเคราะห์โดย

4.2.1 ประวัติผู้นำชุมชน วิเคราะห์ด้วยคอมพิวเตอร์โดยใช้สถิติค่าร้อยละ

4.2.2 ทดสอบความรู้ความเข้าใจของผู้นำชุมชนในการทำแผนชุมชน เพื่อแก้ปัญหาคือความยากจน วิเคราะห์ด้วยคอมพิวเตอร์โดยใช้สถิติค่า Pair Simple t- test

5. ข้อมูลจากผลการประชุมเชิงปฏิบัติการโดยนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่และสรุปประเด็นสำคัญนำเสนอโดยการอธิบายตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งผลการศึกษา ทั้ง 3 ส่วนสรุปได้ดังนี้

สรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษา พบว่า

1. สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน

บ้านพังสิงห์ หมู่ที่ 1 ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นหมู่บ้านหนึ่งในจำนวน 18 หมู่บ้านของตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอเมือง และศาลากลางจังหวัด ระยะทางประมาณ 7 กิโลเมตร มีคุณชำนาญ วัฒนจำนงค์ เป็นผู้ใหญ่บ้าน คุณอนันต์ วัฒนจำนงค์ และคุณสมโภชน์ อารีชล เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล มีราษฎร 156 ครัวเรือน ประชากร 414 คน เป็นชาย 213 คน หญิง 201 คน โดยเฉลี่ยสมาชิกในครัวเรือน ๆ ละ 4 คน หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่จบประถมศึกษาชั้นปีที่ 4 และมีอาชีพทำนา

พื้นที่ บ้านพังสิงห์มีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำนา ราษฎรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา เลี้ยงสัตว์ และรับจ้างในเมืองนครศรีธรรมราช ได้รับค่าจ้างเป็นรายวัน บ้านพังสิงห์มีแหล่งน้ำธรรมชาติ คือ คลอง 2 สาย ได้แก่ คลองท่าเรือ และคลองบางขวาง-ท่าวราช ซึ่งเป็นคลองที่ราษฎรใช้น้ำเพื่อการเกษตร และน้ำใช้ในครัวเรือน ส่วนน้ำกินราษฎรต้องซื้อ ในฤดูแล้งน้ำในคลองจะเต็มเนื่องจากน้ำทะเลไหลเข้ามาในคลอง และบางปีน้ำในคลองแห้ง

การติดต่อกับตลาด ที่ว่าการอำเภอ หรือสถานพยาบาล ราษฎรจะใช้ถนนดินภายในหมู่บ้าน ถนนลาดยางสายนครศรีฯ – สงขลา และถนนลาดยางสายนครศรีฯ – ปากพนัง เป็นเส้นทางคมนาคม

ราษฎรบ้านพังสิงห์ มีหนี้สินร้อยละ 87.18 หรือ 136 ครัวเรือน จาก 156 ครัวเรือน ส่วนใหญ่มีหนี้สินครัวเรือนละ 5,000 –10,000 บาท ซึ่งกู้จากกองทุนหมู่บ้าน รองลงมาคือกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต

ภัยธรรมชาติ บ้านพังสิงห์ประสบภัยธรรมชาติ คือ น้ำท่วมขังในฤดูฝน น้ำทะเลหนุนเข้าคลองสายหลัก สายรองของหมู่บ้านในฤดูแล้ง

การอพยพแรงงาน บ้านพังสิงห์ ราษฎรวัยทำงาน จะไปรับจ้างขายแรงงานในเมือง นครศรีธรรมราช แบบเข้าไปเย็นกลับ และมีบางส่วนที่ไปรับจ้างทำงานในจังหวัดพังงา จังหวัดภูเก็ต กรุงเทพฯ และจังหวัดอื่นๆ ซึ่งจะกลับบ้านในช่วงเทศกาลปีใหม่ สงกรานต์ สารทเดือนสิบ เป็นต้น

2. ศักยภาพผู้นำชุมชนบ้านพังสิงห์ ในการจัดทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน พบว่าผู้นำชุมชนบ้านพังสิงห์ที่เข้าร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการในการทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน ส่วนใหญ่ผู้นำมีอายุระหว่าง 58-68 ปี จบการศึกษาประถมศึกษาชั้นปีที่ 4 เป็นตัวแทนของราษฎรบ้านพังสิงห์จากการจัดประชาคมหมู่บ้าน มีประสบการณ์เข้าร่วมกิจกรรมการวางแผน และมีประสบการณ์ในการอบรมและร่วมวางแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนของหมู่บ้าน และโครงการที่ผู้นำชุมชนได้จัดทำแผนไว้ คือ ขอสนับสนุนเงินสงเคราะห์ผู้พิการและผู้สูงอายุ เดือน 300 บาท/คน เงินทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพ การศึกษาความรู้ความเข้าใจของผู้นำชุมชน ในการจัดทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน ก่อนและหลังการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อให้ความรู้ในการวางแผนแก่ผู้นำ พบว่า ผู้นำมีความรู้ความเข้าใจในการจัดทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนเพิ่มขึ้นหลังจากการประชุมเชิงปฏิบัติการ

3. ผลการประชุมเชิงปฏิบัติการผู้นำชุมชน เพื่อพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน วิทยากรใช้วิธีการให้ความรู้ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ระดมความคิดเห็น และเทคนิค SWOT ระหว่างวิทยากรและผู้นำชุมชน แบ่งการประชุมเป็น 3 กิจกรรม คือ 1) กิจกรรมสถานการณ์ นโยบายรัฐที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาความยากจน 2) กิจกรรมการวางแผน และ 3) กิจกรรมการวางแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน ได้ผลสรุปในแต่ละกิจกรรมดังนี้

กิจกรรมที่ 1 สถานการณ์ นโยบายรัฐที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาความยากจน คือ รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ 16 ปี พ.ศ.2540 มาตรา 76 รัฐจะต้องส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนได้เข้ามา มีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศในทุกระดับและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 เน้นการพัฒนาคน องค์กรประชาชน และพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง

กิจกรรมที่ 2 การวางแผน ได้ให้ความหมายของการวางแผน คือ การตัดสินใจล่วงหน้าว่าจะทำอะไร ทำอย่างไร ใครทำ ทำเมื่อใด ทำที่ไหน ให้เกิดผลสำเร็จ ตามความต้องการอย่างมีประสิทธิภาพ ลักษณะของแผนมี 2 ลักษณะ คือ

1) การวางแผนจากเบื้องบนลง หรือการวางแผนที่กำหนดแผนจากหน่วยงานระดับสูงแล้วให้ระดับต่ำกว่าเป็นผู้ปฏิบัติ

2) การวางแผนจากเบื้องล่าง หรือการวางแผนที่กำหนดจากหน่วยงานระดับล่างหรือระดับพื้นที่ เสนอไปหน่วยงานระดับที่สูงกว่า เพื่อพิจารณาตามเหมาะสมแล้วกำหนดเป็นแผนขึ้นมา

กิจกรรมที่ 3 แผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน โดยได้แยกประเด็นย่อยๆ ดังนี้

1) ความหมายของแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน สรุปได้ดังนี้ แผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนคือ กิจกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชนรวมตัวกัน กำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นตนเองให้เป็นไปตามที่ต้องการ และสามารถแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกันได้ โดยคนในชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันกำหนดแนวทาง และกิจกรรมการพัฒนาชุมชน โดยยึดหลักการพึ่งตนเอง ลดการพึ่งพิงภายนอก ด้วยการคำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเป็นหลัก ซึ่งบางกิจกรรมที่ชุมชนทำอาจเป็นแผนขององค์การบริหารส่วนตำบล หรือแผนงาน/โครงการของราชการได้

2) สถานการณ์ความยากจน และความยากจนบ้านพังสิงห์ ใช้วิธีการระดมสมองกลุ่มใหญ่ สรุปได้ว่า ราษฎรบ้านพังสิงห์ยากจน เพราะ ไม่มีงานทำ ไม่มีเงินทุน ขาดความรู้ในการประกอบอาชีพ ไม่มีที่ดินทำกิน ไม่มีที่อยู่อาศัย ขาดเครื่องมืออุปกรณ์ในการประกอบอาชีพ ขาดน้ำเพื่อการเกษตร ขาดน้ำกิน น้ำใช้ น้ำท่วม น้ำเค็มเข้าคลอง ซึ่งที่ประชุมได้คัดเลือกครัวเรือนยากจนพบว่า บ้านพังสิงห์มีครัวเรือนยากจน จำนวน 42 ครัวเรือน โดยยากจนระดับ 1 จำนวน 14 ครัวเรือน ยากจน ระดับ 2 จำนวน 11 ครัวเรือน และยากจนระดับ 3 จำนวน 17 ครัวเรือน

3) ค้นหาทรัพยากรในชุมชน ที่ประชุมระดมสมอง สรุปได้ดังนี้

ทรัพยากรชุมชน คือ บ่อเกิดของสิ่งที่มีคุณค่าต่อมนุษย์ ทั้งจับต้องได้และจับต้องไม่ได้ เช่น แม่น้ำ ที่ดิน บุคคล กลุ่ม นาข้าว เป็นต้น

ทรัพยากรในชุมชนพังสิงห์ ได้แก่ กองทุนการเงินในหมู่บ้าน กลุ่มอาชีพ แหล่งน้ำ ที่ดิน นาข้าว เป็นต้น

4) การนำทรัพยากรในชุมชนมาใช้แก้ปัญหาความยากจนที่ประชุมระดมสมองสรุปได้ดังนี้

4.1) ส่งเสริมครัวเรือนยากจนเป็นสมาชิกกลุ่มทางการเงิน ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ เพื่อการผลิต กองทุนหมู่บ้าน เพื่อให้ครัวเรือนยากจนมีเงินออม และมีเงินลงทุนประกอบอาชีพ

4.2) ส่งเสริมครัวเรือนยากจนเป็นสมาชิกกลุ่มอาชีพ ได้แก่ กลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มทำนา เพื่อให้ครัวเรือนยากจนได้ความรู้ในการประกอบอาชีพ ได้พันธุ์ข้าว พันธุ์วัวที่ดีให้ผลผลิตสูง

4.3) ปลอ่ยพันธุ์ปลาในแหล่งน้ำ เพื่อให้ครัวเรือนยากจนจับเป็นอาหารและอาชีพเสริม

4.4) ส่งเสริมการทำนาปีละ 2 ครั้ง เพื่อให้ครัวเรือนยากจนมีรายได้เพิ่มขึ้น

5) ค้นหาสาเหตุ แนวทางแก้ปัญหาความยากจนและจัดทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน โดยการระดมสมองกลุ่มใหญ่ สรุปได้ดังนี้ ความยากจนของราษฎรบ้านพังสิงห์เกิดจากอาชีพไม่มั่นคง ทำนาไม่ได้ผล ขาดเงินทุนในการประกอบอาชีพ ขาดความรู้และเงินทุนในการประกอบอาชีพ น้ำท่วมที่ทำกินและที่อยู่อาศัย รายได้ต่ำ ซึ่งสามารถแก้ปัญหาความยากจนของราษฎรบ้านพังสิงห์ได้ โดยการสนับสนุนอาชีพเสริมให้แก่ครัวเรือนยากจน สร้างเขื่อนกั้นน้ำเต็ม ส่งเสริมปลูกข้าวพันธุ์ดี ส่งเสริมการออมเงิน จัดหาเงินทุนในการประกอบอาชีพ สนับสนุนวัสดุ/อุปกรณ์ ให้ความรู้ในการประกอบอาชีพ ยกระดับถนนภายในหมู่บ้าน เพื่อให้สัตว์เลี้ยงและคนอาศัยในช่วงน้ำท่วม เป็นต้น

6) จัดทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน ซึ่งผู้นำชุมชนได้วางแผนแก้ปัญหาความยากจน ใน 3 ประเด็นหลัก คือ เพิ่มรายได้ โดยการให้ความรู้ด้านการบริหารจัดการกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า จัดหาจักรเย็บผ้า ส่งเสริมการปลูกผักเพื่อการค้า อบรมการผลิตอาหารสัตว์ ส่งเสริมการเลี้ยงพ่อแม่พันธุ์ปลาดุก ลดรายจ่าย โดยการส่งเสริมให้ปลูกผักสวนครัว อบรมการผลิตของใช้ในครัวเรือน ปลอ่ยพันธุ์ปลาในสระบางใหญ่ และขยายโอกาสให้แก่คนยากจน ได้แก่ การสร้างเขื่อนกั้นน้ำเต็มเข้าคลองท่าเรือ และก่อสร้างประปาหมู่บ้าน

อภิปรายผลการศึกษา

ผลการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนในการทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนบ้านพังสิงห์ ก่อนการประชุมเชิงปฏิบัติการ ผู้ศึกษาได้ทำการทดสอบความรู้ความเข้าใจของผู้นำชุมชนในการทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน พบว่า ผู้นำชุมชนมีความรู้ความเข้าใจคะแนนเฉลี่ย เท่ากับ 13.93 และเมื่อเสร็จสิ้นการประชุมเชิงปฏิบัติการ ผู้ศึกษาได้ทำการทดสอบความรู้ความเข้าใจของผู้นำชุมชนอีกครั้ง โดยใช้แบบทดสอบเดิม พบว่า ผู้นำชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ คะแนนเฉลี่ย เท่ากับ 17.67 จะเห็นว่าคะแนนทดสอบหลังการประชุมเชิงปฏิบัติการ มากกว่าคะแนนทดสอบก่อนประชุมเชิงปฏิบัติการ และผู้ศึกษาได้นำผลการทดสอบก่อน-หลัง การประชุมเชิงปฏิบัติการมาเปรียบเทียบ พบว่า มีความแตกต่างกันทางสถิติอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ

0.05 ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ผู้นำชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในการทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนเพิ่มขึ้นเมื่อได้รับความรู้ ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ได้ถูกกระตุ้นจากบุคคลภายนอก คือ ภาครัฐ ทำการชักนำ สนับสนุน ผู้นำชุมชนก็แสดงความสามารถที่ซ่อนเร้นอยู่ได้โดดเด่นขึ้น เมื่อผู้นำชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่ต้องปฏิบัติ ก็สามารถปฏิบัติงานได้ประสบความสำเร็จ สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2531 : ไม่มีเลขหน้า ; อ้างอิงมาจาก ถวิล ศรีวรปรัชญ์ 2544 : ไม่มีเลขหน้า) กล่าวว่า ทรัพยากรบุคคลในชุมชนเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา ชุมชนจะมีศักยภาพไม่ได้หากผู้นำในชุมชนและประชาชนขาดจิตสำนึก ขาดความรู้ความเข้าใจในการกำหนดประเด็นปัญหาการพัฒนาทางเลือกเพื่อกำหนดกิจกรรม การบริหารจัดการ การจัดกระบวนการถ่ายทอดความรู้และขาดการพัฒนาวิสัยทัศน์ การพัฒนาทรัพยากรบุคคล หรือ การเตรียมคน จึงเป็นปัจจัยหลักสำคัญในความสำเร็จของการพัฒนาในระดับชุมชน ซึ่งจากการดำเนินงานที่ผ่านมา พบว่า หากดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพก็จะทำให้โครงการที่ดำเนินการในชุมชนประสบความสำเร็จสูง ซึ่งผู้นำองค์กรหรือแกนนำที่มีศักยภาพมักจะสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่มีลักษณะดังนี้ คือ เป็นผู้ที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา และวางแผนแก้ไขทั้งในระยะสั้น ระยะยาว คิครอบด้าน และบูรณาการสู่การปฏิบัติ ได้ มีความสามารถในการประสานงานกับผู้อื่น และมีความสามารถในการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น

ผลที่ได้จากการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนในการทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน ทำให้ผู้นำชุมชนสามารถร่วมกันคิด ร่วมกันหาทรัพยากรร่วมกันกำหนดแนวทางและแผนปฏิบัติการ เพื่อแก้ปัญหาความยากจนของชุมชนที่สามารถนำสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม อันจะส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนในการทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนบ้านพังสิงห์ หมู่ที่ 1 ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช” ผู้ศึกษาได้แบ่งข้อเสนอแนะเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

1.1 เมื่อผู้นำชุมชนจัดทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนเสร็จแล้ว ควรนำแผนเข้าประชาคมครัวเรือนยากจนเพื่อตรวจสอบความเป็นไปได้ของแผนงาน/โครงการ/กิจกรรม

1.2 เมื่อผู้นำชุมชนจัดทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนเสร็จแล้ว ควรนำแผนเข้าประชาคมส่วนราชการและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อตรวจสอบความเป็นไปได้ของแผนงาน / โครงการ / กิจกรรม

1.3 ผู้นำชุมชนต้องนำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน เสนอหน่วยงาน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อร่วมกันดำเนินการ หรือให้หน่วยงานดำเนินการ

1.4 ในการทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนควรให้ครัวเรือนยากจนเข้าร่วมด้วย ซึ่งจะทำให้ได้แผนตรงตามความต้องการของครัวเรือนยากจน

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การศึกษาครั้งนี้เป็นการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนในการทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ได้ดำเนินการในขั้นตอนของการให้ความรู้ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และจัดทำแผนปฏิบัติการเท่านั้น ดังนั้นจึงควรมีการติดตามประเมินผลตามแผนงาน/โครงการ ว่ามีผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบ ผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้นมากน้อยเพียงใด

2.2 ควรมีการศึกษาค้นคว้าความคิดเห็นของผู้นำและครัวเรือนยากจน ต่อการทำแผนชุมชนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน